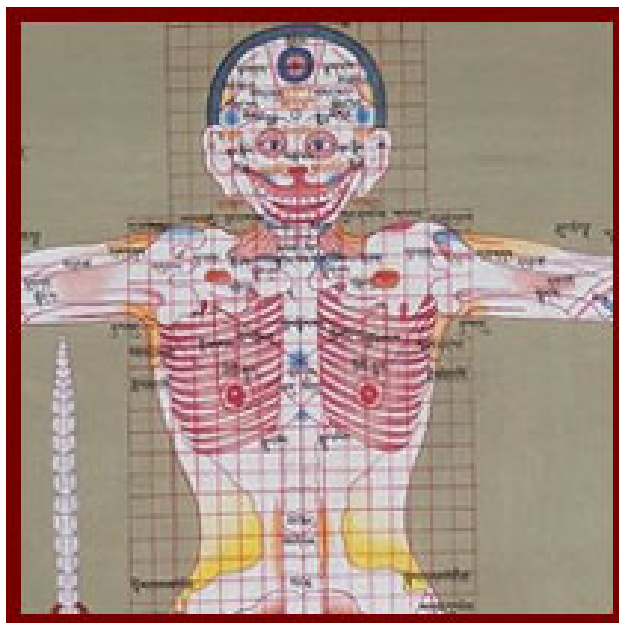

POJEDNÁNÍ O SMRTI V BUDDHISMU

Bhikkhu Dhammadipa

**Příspěvek Ctihodného
do kolektivní monografie Slavomíra Gálika a kolektivu
„K problému univerzálnosti a aktuálnosti mystickej smrti“**

**KSIEŻY MLYN, Lodź, Polska,
2013**

Najít útěchu v utrpení spojeném s procesem umírání je hlavní náplní všech opravdových duchovních nauk. Ve většině východních duchovních směrů je tento proces chápán jako přetělování duše, která dle slov *Bhagavatgíty* přechází z jednoho těla do druhého, když je opotřebovaná, tak jako člověk vyměňuje šaty.

Buddhismus je duchovní učení, které odmítá uznat jakýkoliv pojem substance ve světě (přesto však zdůrazňuje, že bez pochopení života a smrti, jako procesu přecházení z jednoho stavu existence do druhého, nemá morální učení v jakékoli podobě pevný podklad). Co je tedy to, co přechází z jedné existence do druhé, jestliže neexistuje žádná substance jako duše, já, bytost, myslitel, činitel, muž, žena či jakákoliv jiná trvající forma subjektu?

Odpověď na tuto otázku předpokládá pochopení nejdůležitějšího ze všech aspektů Buddhova učení, který se nazývá „*zákon souvislého vznikání*“. Je to to, co shrnuje všechny stránky Buddhova učení o situaci bytostí ve světě a smrt. Proces umírání z buddhistické perspektivy, je nerozlučně spjat s pochopením právě tohoto zákona.

Jestliže neexistuje bytost která se narodí, nemůže být ani bytost která zemře. Dle učení Buddhy, jak narození, tak i smrt, je jeden proces souvislého vznikání, proces zákona příčin a důsledků vysvětlujícího veškeré dění a události, které my bytosti ve světě prožíváme, ať už jsme si toho vědomi, nebo ne. Smrt a narození se též dá pochopit nejlépe na tomto základě.

To co je základem veškerých zkušeností bytostí je *vědomí*, které není ani pevným subjektem či objektem nýbrž procesem. Vědomí neexistuje odděleně od tzv. *faktorů vědomí*, které tvoří jeho obsah měnící se dle podmínek a příčin jeho vznikání.

Vědomí se tedy rodí z příčin a podmínek a zaniká na základě zániku příčin a podmínek. Tento proces je v pozadí všeho co my bytosti ve světě poznáváme, včetně zrození i smrti.

Z hlediska této perspektivy (jež je společným odkazem všech škol buddhistického učení), je příhodný stav existence, tedy příhodné zrození a smrt, odvislý od příhodných stavů vědomí, zatímco nepříhodné stavy existence, spojené s tělesným a duševním utrpením, jsou výsledkem nepříhodných stavů vědomí.

Vědomí vázané na svět, dle zákona souvislého vznikání, je výsledkem nevědomí - *avidjá*, které způsobuje „*formace vůle*“ - *samskára*. Formace vůle v posledním aktivním procesu poznání v minulém životě daly podnět ke vzniku vědomí, s kterým jsme se v tomto životě narodili. Tomuto vědomí se říká – „*základní vědomí*“ – *bhavanga* - doslova – „*důvod bytí*“. Je to vědomí, které obsahuje naše minulé zkušenosti, tedy minulé činy, a ovlivňuje způsob našeho současného jednání na základě akumulace formací vůle, kterým se říká - *karma*.

Z hlediska buddhistické filosofie, nekonečná rozličnost bytostí, kterou pozorujeme ve světě, není nic jiného, než projev rozličnosti karmy, na základě které chápeme a prožíváme svět rozdílným způsobem. Lpění na rozličnosti prožívání světa vede k vytváření nové karmy na základě akumulace formací vůle a to vede k novému početí na základě posledního aktivního procesu poznání v současném životě.

Bytost se tedy rodí v současném těle kvůli minulé nevědomosti a minulým formacím vůle, které se v nás hromadí jako karma. Karma je chápána jako minulé a

přítomná vůle. Karmické vědomí stále ovlivňuje naše jednání a formuje naši individuální i kolektivní zkušenost ve světě.

Ipění na této zkušenosti neboli „*pocitu*“ – *vedaná* vede k stále novým formacím vůle, které ve své akumulované formě - jako karma - rozhodnou způsob, jakým my bytosti zemřeme a znovu se narodíme.

Toto je základní model procesu zrození a smrti společný všem školám buddhistické nauky. Ve vysvětlení tohoto modelu však existují rozdílné varianty, založené na rozličnosti pochopení souvislého vznikání - což dalo podnět ke vzniku mnohých škol buddhistického učení.

V omezeném rámci tohoto krátkého pojednání se zaměřím na vysvětlení procesu umírání a znovuzrození, jak je vysvětlováno v tradici *Abhidharmy* školy *theraváda*. Její literatura je psaná v jazyce páli, ve kterém byla přenesena ze Šri Lanky do zemí jihovýchodní Asie. Říká se jí též „*Jižní tradice Buddhova učení*“, oproti tradici „*Severní*“, která byla předána z Indie do zemí východní Asie a Tibetu prostřednictvím jazyka sanskrit.

V učení *theravády* rozeznáváme dva základní druhy vědomí. Za prvé „*vědomí jež aktivně poznává objekty šesti smyslů*“, to je pět objektů smyslového vnímání a objekty mentální, a za druhé „*vědomí prosté aktivního procesu vnímání*“ - *čitta víthi mutta*.

Vše, co bytost aktivně poznává ve světě, se děje na základě procesu vnímání, kterému se říká doslova „*ulice myslí*“ - *čitta víthi*. V tomto aktivním procesu poznání existují rozličné momenty, kterými vědomí musí projít, aby poznalo daný objekt, ke kterému obrací pozornost.

Aktivní proces poznání začíná momentem „*pozornosti*“, kterému se říká - *manasikára* - doslovně „*dělání ve vědomí*“.

Jestliže objekt poznání je objektem jednoho z pěti smyslů, dopadem smyslového objektu na základní vědomí se tok základního vědomí přetrhne, momentem pozornosti zvaným „*obracení se k jednomu z pěti vrat smyslového poznání*“ - *pañčadvárávadžana*. Potom je objekt zrcadlen v jedné z „*pěti smyslových sensitivit*“ - *pasáda*, přijat základním vědomím - *sampatičchana*, prozkoumán - *santírana*, a potom dochází k rozhodnutí - *votthapana* o tom, jak objekt poznat.

Jestliže moment rozhodnutí je v souladu s opravdovým stavem věcí, to znamená jestli vědomí chápe objekt jako pouhou tělesnost - rupa, která je nestálá - *aničča*, (nestálost je utrpení - *dukha*, utrpení není já – anátta a co není já není čisté – asubha), pak dochází v procesu aktivního poznání trvajícím sedm momentů – *khana* - k „*příhodnému stavu vědomí*“, vedoucímu do příhodných stavů bytí. Jestliže tomu tak není, může dojít k „*nepříhodným stavům vědomí*“, přinášejícím utrpení - *dukha*.

Všechny stavy utrpení mají svůj kořen v nevědomí a ipění vytvářejících novou karmu ústící v nové utrpení.

Je-li objekt poznání objekt mentální (koncept, vědomí, faktory vědomí atd.), pak tento objekt přichází přímo ze základního vědomí samotného, a tak po momentu

obrácení vědomí na „*mentální bránu poznání*“ – *manodváravadžana*, dochází bezprostředně k aktivnímu poznání. Tento proces aktivního poznání se nazývá – *džavana* - doslova „*běh skrz objekt*“.

Mentální proces poznání je dvojího druhu. Buď je objekt abstraktní, který vychází přímo z vědomí – *visum-visum* - a nebo následuje po procesu poznání smyslového a dává mu jasnou formu - *pančadváránuvattaka*.

Karmická síla mentálního vědomí je rozhodující v procesu aktivního poznání, zatím co síla smyslového vědomí je zanedbatelná.

Jestliže tedy uděláme pozorností jasný objekt ve vědomí, vědomí projde ulicí vnímání, ve kterém se střídají různé druhy vědomí, umožňující plné rozpoznání objektu. Když objekt aktivního procesu vědomí byl rozpoznán, vědomí padá zpět do základního vědomí – *bhavanga* - ze kterého vyšlo. K přesnějšímu rozpoznání objektu je třeba mnoho tisíců smyslových a mentálních procesů poznání.

Je-li objekt smyslového či mentálního poznání objektem jasným, může před spadnutím do základního vědomí dojít ke dvěma momentům - „potvrzení objektu“, které se nazývají – *tadáramana* - doslova „*tento objekt*“.

Proces vystávání a padání vědomí je tak rychlý, že během jedné vteřiny může projít na tisíce rozdílných procesů poznání. Rychlost pohybu vědomí je nezměřitelná, ale proces vědomí je možno poznat pomocí koncentrace, která jako mikroskop zvětší objekt mnohokrát a tím se proces poznání zpomalí. Koncentrované vědomí tak může poznat bezprostředně předcházející vědomí.

V tomto vědomí prostém aktivního procesu poznání (tedy v „základním vědomí“ - *bhavanga* - což doslova znamená „*důvod existence*“) je nahromaděna karma z nesčetných minulých životů. Je to „*vědomí resultativní*“ - *vipáka*, které je aktivní v „*prvním momentu početí*“ - *patisandhi*, v „*posledním momentu života*“ - *čjuty*, a kdykoli během života kdy vědomí není angažováno v aktivním procesu poznání objektů šesti smyslů.

Dle učení psychologie - *abhidhamma* - raného buddhismu, kdykoli vědomí nemá jasný objekt poznání, nachází se v základním vědomí - *bhavanga*. Dále, kdykoli vědomí mění objekt, musí nejdříve spadnout do základního vědomí, aby se tak mohlo stát. Znamená to, že dva druhy poznání nemohou existovat současně. Jestliže slyšíme, ve stejném momentě nemůžeme vidět atd. To že máme dojem, že myslíme a slyšíme ve stejném momentě, je dáno tím, že si nejsme vědomí rychlosti procesu poznání. Přesto že jsme si vědomí v běžném životě několika objektů současně, naše pozornost se může věnovat pouze jednomu objektu v jedné chvíli, nikdy ne dvěma, či více dohromady.

V rámci tohoto modelu poznání, který je ověřitelný na základě meditativní zkušenosti, vše co vědomá bytost prožívá během svého života, jsou pouze aktivní procesy šesti smyslů, které základní vědomí - *bhavanga* - registruje a ukládá.

Pozornost - *manasikára* - doslovně „*dělání ve vědomí*“ - je klíč k porozumění a ovládnutí aktivních procesů poznání, které představují veškeré naše zkušenosti. Je-li pozornost zakořeněná ve „*skutečném stavu věcí ve světě*“ - *jonisomanasikára*, tedy v poznání tělesných a duševních složek naší zkušenosti jako „*nestálost*“ - *aničča*,

„*utrpení*“ - *dukha* spojené s nestálostí, a „*nejáství*“ – *anátta* všech jevů, pak proces poznání otvírá cestu k probuzení spojeném s osvobozením od světského utrpení.

V případě, kdy není takto „*pozornost zakořeněná v realitě jevů*“ – *ajonísomanasikára* - i když bytost koná pozitivní, prospěšné činy, ty vedou jen k lepšímu stavu existence, ne však k probuzení a vysvobození od utrpení.

Proces umírání v tomto modelu není radikálně odlišný od normálních procesů poznání šesti smysly, rozdíl spočívá v důležitosti posledního aktivního vědomí, ne v jeho podobě.

Vstup do procesu umírání se děje ze čtyř důvodů: buď životní energie došla – „*vyčerpání*“ - *ájukhaja*, či „*karma je vyčerpáná*“ - *kammakhaja*, nebo obě se vyčerpají. Poslední možností je „*náhlá smrt*“.

Obyčejně před vstupem do procesu umírání umírající pociťuje bolesti v celém těle, dýchání se stává utrpením. Bezprostředně před smrtí samotnou ale nastává období utišení, které se může stát zdrojem velkého strachu pro ty bytosti, co žily nevědomě.

Naopak pro bytosti, které žily vědomě, proces umírání představuje nejlepší příležitost ke konečnému probuzení a to proto, že bezprostředně před smrtí existuje chvíle velkého utišení všech smyslů.

V této osudné chvíli ti, kteří mají zkušenosti v meditativním vědomí, mohou, dle vlastní libosti, vstoupit do stavu „*prohloubení vědomí*“ - *džhána* - na který jsou zvyklí, nebo praktikovat „*meditaci vhledu*“ - *vipassaná* - dle stupně poznání kterého už dosáhli.

Stav plného utišení předcházející fyzickou smrt však nemá dlouhého trvání, bezprostředně po něm nastává poslední aktivní proces poznání, který rozhoduje o tom, zda umírající získá konečné osvobození z procesu nového narození a smrti. Pokud umírající nezískal transcendentální moudrost umožňující vysvobození z cyklů narození a smrti, poslední „*proces aktivního poznání*“ – *džavana* - rozhoduje o stavu bytí, kterého dosahuje v příštím životě.

V normálním stavu aktivního vědomí proces poznání (doslova „*běhu přes objekt poznání*“ - *džavana*) trvá sedm momentů - *khana*. V případě ochablého vědomí předcházejícího fyzickou smrt má ale trvání pouhých pěti momentů.

Objekt posledního aktivního vědomí je dle učení *abhidhammy* trojího druhu, buď *kamma* - tedy „*prominentní čin*“, nebo „*znak činu*“ – *kammanimitta* (např. nůž řezníka atd.), a poslední možnost je „*znak symbolizující nový stav existence*“ – *gatinimitta* – (jako např. palác pro bohy apod.). Tento objekt posledního aktivního vědomí se stává objektem základního vědomí - *bhavanga* - v nové existenci do které se umírající rodí.

Dle učení *abhidhammy* neexistuje světské vědomí bez objektu. I základní vědomí nemůže mít „*kontinuitu*“ – *santati* - bez objektu. Základní vědomí je tedy kontinuita posledního aktivního procesu poznání v předešlém životě. Je to „*rezultativní vědomí*“ - *vipáka*, které má schopnost přenášet akumulované činy minulých životů.

Objekt tohoto vědomí bývá většinou prominentní čin, který umírající ve svém životě vykonal, ať už příznivý (jako prohloubení vědomí), či nepříhodný (jako vražda atd.). Není-li v jeho vědomí právě vzpomínka na takový prominentní čin, vyvstává ve vědomí vzpomínka na „čin, který vykonával silou zvyku“ - *ásannam*. Není-li ani takový čin právě ve vědomí, vyvstane vzpomínka na libovolný „čin, který měl důležitost v životě umírajícího“ - *áčinnam*. Poslední možností je, že se objeví „čin, který se právě nachází na prahu vědomí“ - *kattakamma*. Z tohoto důvodu je zvykem v zemích kde se Buddhismus stal populárním, připomínat umírajícím dobré skutky, které tato osoba za svého života vykonal. Kromě toho rodina umírajícího pozve mnichy, kteří umírajícímu přednášejí učení souvislého vznikání, aby tím zachoval jasnost vědomí a pochopil učení čtyř vznešených pravd, které jsou shrnutím moudrosti a tím všeho pozitivního v životě bytostí.

V tradici *Jižního buddhismu - theraváda* následuje narození bezprostředně po smrti. Znamená to, že po posledním aktivním procesu poznání – *džavana* - vyvstává poslední moment základního vědomí v předešlém životě – *čjuty*, po kterém vyvstává první moment nového základního vědomí nového života - *patisandhi*, který má za objekt objekt posledního aktivního vědomí v životě předešlém. Tímto způsobem pokračuje kontinuita vědomí, které je základem bytí v pěti druzích existence bytostí, to znamená jako bohové, lidské bytosti, zvířata, obyvatelé pekel a hladoví duchové.

V tradici *Severního buddhismu* existuje pojem „mezi-existence“ – *antarabhava*. Tento stav vědomí na přechodu z jedné existence na druhou je lépe znám pod tibetským názvem - *bardo*. Tento stav čistého vědomí bez překážek těla, který dle tradice může trvat až sedm týdnů, není ale neznámý ani tradici *theraváda*, ve které je chápán jako stav existence hladových duchů - *péta*, jež též nemá dlouhého trvání, přestože patří mezi pět stavů bytí bytostí.

Základní vědomí – *bhavanga* - je známo v tradici *Severního buddhismu* jako - *álajavigjána*. Funkce tohoto základního vědomí se tam ale rozšiřuje na všechny jevy ve světě živých i neživých. Jakožto substrát všeho, co je, *álajavigjána* v procesu smrti a narození nemá jasný konkrétní objekt. Dá se chápat jako spirála, která spojuje nekonečné minulé životy a zkušenosti v jeden celek. Tyto úvahy ale přesahují omezený rámec tohoto pojednání a proto ho ukončím na tomto místě.

